

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 136 2015

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2016 och för recensioner 1 september 2016. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–35–3

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2016

kussion utgående från ett både/och i stället för ett antingen/eller. Grafs oenighet med tidigare forskare, exempelvis Horace Engdahl vad gäller Tegnér, torde ibland gå tillbaka på skilda metodiska utgångspunkter. En metoddiskussion vad gäller Grafs i huvudsak idéhistoriska metod i förhållande till andra metoder skulle ha varit fruktbar.

Invändningar som dessa får dock inte förringa värdet av såväl tankens flykt som konkreta iakttagelser i Haralds Grafs doktorsavhandling *Den Flug des Denkers hemme keine Schranke* och det är mycket angeläget att han bereds möjlighet att fortsätta sina receptionsstudier av tysk litteratur i Sverige.

Roland Lysell

Peter Henning, *Minne, jag, 1800. Litterär självframställning hos Atterbom, Geijer, Widerberg och Heidenstam*. Makadam. Göteborg 2015.

Peter Hennings doktorsavhandling *Minne, jag, 1800. Litterär självframställning hos Atterbom, Geijer, Widerberg och Heidenstam* handlar som dess titel visar om minnets roll i det svenska 1800-talets självframställningar. Den utgår från två premisser som inte närmare diskuteras. Den ena är att föreställningen om jaget under 17- och 1800-talet genomgår en förvandling. Människan bemäktigar sig det egna jaget i dess egen rätt, vilket medför att idén om denna entitet, jaget, blir en kraft att räkna med i offentligheten. Den andra är att föreställningen om minnet under samma tid genomgår en historisk förändring. Retorikens 2000-åriga lära om minnet som ett slags förråds-kammare där inlärdd kunskap vid behov kunde uthämtas problematiseras och ersätts med en föreställning om minnet som en komplex process knuten till individen. Dessa båda förändringar korsas i tidens nya självframställande skrivande, vars samhälleliga begränsningar samtidigt börjar erodera. Människor som inte tidigare skrivit om sig själva börjar offentliggöra sina minnen samtidigt som det minnesarbete som nedtecknas antar nya individuella former. Hennings studie handlar om hur denna större historiska process avtecknar sig i ett svenskt material under 1800-talet, men processen har genklang än i dag i den meningen att självframställningar alltjämt är en viktig litterär form.

Som bekant har detta inte gått litteraturvetenskapen förbi, men den forskning som hittills äg-

nats saken har i en nordisk kontext i stort sett snävat in sitt intresseområde till samtiden eller till den självbiografiska genren. Avhandlingen tar spjärn mot detta forskningsläge och vidgar sitt intresseområde till att gälla fenomenets historia och även andra genrer än självbiografien. Termen "självframställning" är således brett syftande och innefattar alla former av självrefererande skrivande där det egna jaget, mer eller mindre explicit, utgör ett bärande tema. Förutom självbiografier i strikt mening behandlas således lyrik, reseskildringar, dagböcker och romaner. Det sistnämnda innebär att någon tydlig gräns mellan fiktion och icke-fiktion inte upprättas, tvärtom ses självframställningen som ett slags både-och.

Avhandlingens syfte är så att "frilägga några av de centrala mönster och typsituationer som karaktäriserar jagets och minnets inbördes relation i ett antal litterära självframställningar under det svenska 1800-talet". Genom att beskriva och analysera ett antal sådana verk undersöker den "vilka estetiska och filosofiska villkor som präglar dessa texter". Den undersöker även hur texterna form- och innehållsmässigt påverkas av förhållandet till den litterära offentligheten. Vad gäller minnet så studeras dels de konkreta hågkomsterna och deras tematik, dels texternas sätt att mer eller mindre uttalat reflektera kring själva minnesförmågans idé, funktion och betydelse. Den metodologiska utgångspunkten för detta studium är den jämförande analysen av litterära konventioner och genrer. *Minne, jag, 1800* är med andra ord ett stycke komparativ litteraturforskning.

I centrum för avhandlingen står fyra exempel som vardera ägnas ett kapitel. Det rör sig om P.D.A. Atterboms dikt "Minnes-runor" (1807–1837), Erik Gustaf Geijers *Minnen* (1834), Henriette Widerbergs *En skådespelerskas minnen* (1850–51) samt Verner von Heidenstams *Hans Alienus* (1892). Avsikten med detta urval är att uppsöka en rad "typer", och ett antal specifika problemområden, inte att skriva den självframställande litteraturens större historia i det svenska 1800-talet. Andra vägar genom tidens litteratur hade självfallet varit möjliga men då hade, som Henning skriver, berättelsen blivit en annan. Den "berättelse" som *Minne, jag, 1800* tecknar är hur minnesarbetet i 1800-talets svenska självframställningar går från en ytterlighet till en annan, nämligen från tårdrypande barndomsskildringar i romantikens texter till idealiseringar av intighet och glömska i nittitalismens.

Någon direkt föregångare till avhandlingen finns inte i tidigare forskning – även om lejonparten av materialet har diskuterats tidigare är problemställningen ny. En studie av betydelse i sammanhanget är likväl Eva Haettner Aurelius *Inför lagen* (1996), om den äldre kvinnliga svenska självbiografin. Henning framhåller samtidigt betydelsen av det tidiga 1900-talets forskning om de aktuella författarskapen; han har, som han skriver, ”funnit [sig] mer benägen att utveckla och omkoppla, snarare än regelrätt kritisera dess insatser och rön”. Inledningen avslutas med en kortare översikt av den historiska bakgrunden vad gäller synen på minnet och jaget samt deras nya korskoppling under 17- och 1800-talet. Till detta kommer också en diskussion av den litterära offentlighetens betydelse för den självframställande litteraturen.

Avhandlingens första analyskapitel har titeln ”Elegiska minneskonfigurationer runt år 1800. Atterbom – Kellgren – romantikens barndomsskildring”. I det undersöks de fyra versioner som Atterbom skrev av sin stora minnesdikt ”Minnes-runor”. Tre typer av jämförelser kommer här ifråga. Först visas att Atterboms förståelse av det elegiska inte har att göra med ett versmått utan med en viss affekt samt att detta kan härledas till den tyska romantikens estetiska spekulation. Sedan visas att Atterboms dikt har en prototyp i Kellgrens sena dikt ”Sigvarth och Hilma” när det gäller att minnas det förflutna i den oåterkalleliga förlustens modus. Slutligen visas att Atterboms egen estetiska spekulation utgör en rättvisande teori för den praktik som är hans egen diktning.

Av kapitlet framgår att det romantiska minnesarbetet oundvikligen förbinder minnet med fantasin. I det äldre *ars memoria*-paradigmet ansågs ett störningsfritt återkallande av kunskap vara möjligt, men under 1700-talet fann man att erinringen av det förflutna oundvikligen var förbunden med dataförluster. Att återkalla det förflutnas händelser och känslor är långt mycket svårare än att minnas enkla fakta. Minnet framstår därmed som ett supplement snarare än en re-produktion och det måste därför ta hjälp av den poetiska fantasin. I den romantiska dikten är detta lättare sagt än gjort. Minnets bristfälliga karaktär aktualiserar en längtan efter ett högre harmonierande tillstånd där gränsen mellan minnet och det förflutna kan övervinnas – hos Kellgren och Atterbom blir detta harmoniska tillstånd bara möjligt i döden. Men hos Atterbom kan det också ta sig uttryck i fanta-

sier om ett kommande bättre, vilka emellertid bara blir möjliga genom de grundläggande minnena av barndomen, vilket gör att vägen till framtiden går via ett för alltid förlorat förflutet.

Vid sidan av att analysera denna komplexa logik i detalj undersöker kapitlet som sagt de olika versionerna av ”Minnes-Runor”. Henning kan då visa att den tidige Atterbom idealiserar sin självframställning utifrån sitt estetiska program, medan den sene Atterbom skriver om dikten i ett nytt litterärt klimat, den begynnande realismen. Som en konsekvens av detta framträder hembygden och barndomen med en helt annan detaljskärpa i diktens sena version, men det betyder likväl inte att Atterbom övergivit sin i grunden elegiska förståelse av minnet.

Avhandlingens andra kapitel har titeln ”Tilltal och svar. Om Erik Gustaf Geijer och hans *Minnen*”. Geijers skrivande framträder i stark kontrast till Atterboms. Där Atterbom tar sikte på evigheten förhåller sig Geijer till det nuet och dess sociala miljöer i sitt filosofiska och litterära arbete: universitetets föreläsningssal, Malla Silfverstolpes salong, *Litteraturbladets* borgerliga offentlighet, etcetera. Han behärskar dessa skilda sociala sfärers koder och överskrider ofta gränsen mellan privat och offentligt på ett överlagt sätt. *Minnen*, en litterär skvader av självbiografi, dagbok, reseberättelse och brevsamling, utgör i detta avseende ett särskilt intressant exempel.

Analysen utgår här från den bearbetning som Geijer gjort av resebrevet från sin Englands- respektive Tysklandsresa. Jämförelser görs med Goethes *Italienische Reise* (1816–17) som har en liknande tillkomstprocess. Försök att sudda ut den ursprungliga adressaten – Geijers hustru – byts mot ansatser att lägga till nyskrivna brev vilka kan ses som en bekännelse inför hustrun och den läsande allmänheten. Det handlar då om den kärlekshistoria som Geijer hade med Amalia von Helvig. Men viktigare för analysen än denna är tanken att Geijer genom skrivandet prövar sig fram. Någon enhetlig självbiografi skrivs inte och därmed framträder inte heller något enhetligt jag. Tvärtom blir skriftens jag en effekt av sitt experimenterande med självuttrycken i skrivandets nu, och jämförelser görs också med Montaigne. Detta sätt att se på jaget visar sig slutligen också ha stöd i Geijers egen personfilosofi, där icke-jaget, eller duet om man så vill, alltid är en förutsättning för jagets tillblivelse.

Avhandlingens tredje kapitel fortsätter att utforska relationen mellan författare, publik och minne. Det har titeln "Från ramppljusets skuggsida. Henriette Widerberg och självframställningens scen" och behandlar den självbiografi som skådespelerskan med samma namn utgav 1850–51. Liksom Geijer var Widerberg en celebritet, men när självbiografien skrivs är hennes karriär sedan länge över och hennes en gång så glamorösa liv slaget i spillror. Analysen sönderfaller här i tre delar, där den första tar fasta på Widerbergs skildring av sin tillblivelse som skådespelerska. Hennes engagemang vid teatern är en följd av att familjen vid faderns död hamnar på obestånd. Modern använder den unga flickan som födkrok och Widerberg blir en vara i dubbel bemärkelse: för modern att sälja och för den teaterbesökande publiken att köpa. Texten vittnar om hur Widerberg i sin kamp för att undkomma moderns lag ofelbart blir ett offer för den manliga publiken.

I analysens andra del är det textens teatrala drag som uppmärksammas. Stora delar av självbiografien är skriven i scenisk dialogform och jämförelser görs här både med Almqvists *Amorina* och samtida libretton. Widerberg teatraliserar sitt liv dels genom att återge det sceniskt och dels genom att självbiografien som sådan kan förstås som en sista föreställning där stjärnan vänder sig till sin publik för att på nytt vinna framgång i form av upprättelse och inkomst. I analysens tredje del står det klart att detta begär efter erkännande eller upprättelse hänger samman med en konspiratorisk syn på verkligheten, där illvilliga krafter förstört hennes karriär. Det relevanta jämförelsematerialet är här emellertid inte den paranoide Jean Jacques Rousseau, som man kanske kunnat tro, utan en samling i dag bortglömda, alitterära självbiografier av obemärkta medborgare som funnit sig bli offer för illvilliga anslag och ränksmideri. Liksom dessa rättshaverister försöker Widerberg åstadkomma en förändring i nuet genom sitt offentliga minnesarbete. Självframställningen blir performativ.

Avhandlingens sista kapitel har titeln "Glömskans vägar. Heidenstam och minnets nollpunkt". Det behandlar således ännu en celebritet, men utgör huvudsakligen en läsning av Heidenstams roman från 1892, *Hans Alienus*. Det sentimentala begär efter barndomen som hans författarskap alltjämt är känt för visar sig här ha en parallell i drömmen om den antika fornvärldens liv, eller i hans nationalistiska fas, ett "förgäta" nordiskt urhem, en längtans bygd som ska samla folket i kraft av fornstora

dagars minnen. Hos Heidenstam finns således alla skäl att minnas det förflutna samt att låta litteraturen bli det instrument varigenom detta – på romantiskt vis – kan återkallas. Men detta sker inte. För precis som den samtida Nietzsche – som här aktualiseras genom sin skrift "Om historiens nytta och skada för livet" – upplever Heidenstam samtidigt historien som en tyngande börda som hindrar oss från självförverkligande i nuet. Det kollektiva minnet lägger hämsko på individualiteten. Någon harmoniserande syntes i denna dialektik står inte att finna vare sig i det förflutna eller i en utopisk framtid, utan i stället framträder glömskan och sömnen som den dolda punkt vilken Heidenstams författarskap graviterar kring.

Om tidigare forskning främst behandlat Heidenstam i en nationell kontext, där nittiotalismen ses som en post-romantisk strömning, så analyseras han här i stället inom en kontinental kontext där "smaken för intet" tagit fart redan med Baudelaire och förståelsen av "livet och livskraften" spreder av vitalismen. Den senare strömningen blir betydelsefull för läsningen av *Hans Alienus*. Om Heidenstam genom detta idégoods tar avstånd från romantiken så återvänder han samtidigt till dess grundläggande premisser: ytterst blir nämligen glömskan ett redskap för att återigen, fast under nya förtecken, skriva sig fram till en kollektiv minneserfarenhet.

Avhandlingen avslutas med ett efterord där den självframställande litteraturens starka band mellan minne och sorg diskuteras.

Låt mig efter detta referat konstatera att Peter Hennings studie har det mesta som man kan önska sig av en helt samtida avhandling i litteraturvetenskap. Den låter varken verket eller författarskapet vara styrande kategorier utan ställer ett problem i centrum för undersökningen. Detta problem, den litterära självframställningen, är ett fenomen som även är centralt i vår egen samtid – inte bara i litteraturen utan också utanför densamma. Avhandlingen får därmed en naturlig aktualitet. Samtidigt undviker den klokt nog att tala direkt om sin samtid utan närmar sig den omvänt indirekt, och låter läsaren själv dra sina slutsatser om densamma genom de litteraturvetenskapliga perspektiv den öppnar. Vad den därmed gör är att historisera sitt problem samtidigt som den aktualiserar litteraturhistorien, vilket innebär en dubbel vinst. Vidare tar den ett eget grepp på självframställningens problem genom att knyta detta till frågan om min-

net. På så vis blir den inte bara ett originellt bidrag till sitt eget litteraturvetenskapliga forskningsfält utan öppnar också dörrarna till ett angränsade tvärvetenskapligt fält – *cultural memory studies*. En annan viktig aspekt av avhandlingen är att den läser litteraturhistorien på tvärs mot kanondebatens antingen–eller: här finns det plats för både de kanoniserade Atterbom, Geijer, Heidenstam och den mindre kända Widerberg. Sist och slutligen utmärker sig även studien för en stilistisk skärpa som sällan ses i litteraturvetenskapliga doktorsavhandlingar.

Att Peter Hennings avhandling har det mesta man kan önska sig av en avhandling i litteraturvetenskap är förstas ett uppskattande omdöme i sig. Samtidigt återstår den verkligt väsentliga frågan att diskutera: vad gör avhandlingen med allt det som den har? Det vill säga: hur väl utför författaren den uppgift han förelagt sig? Jag ska diskutera dessa frågor utifrån några olika infallsvinklar såsom centrala begrepp, teoretisering, avgränsningar och urval men också utifrån de enskilda analyserna av Atterboms, Geijers, Widerbergs och Heidenstams texter.

I inledningen, där Henning diskuterar sitt problems aktualitet, refererar han i en not till ett numera välbekant litteratur- eller mediehistoriskt arbete, nämligen Friedrich Kittlers *Nedskrivningssystem 1800/1900*. Den titel Henning gett sin avhandling alluderar även på detta, genom termen ”1800”, som blivit något av ett diskursanalytiskt signalord. Hos Kittler fungerar den som ett alternativ till gängse epokal historiografisk terminologi som exempelvis ”romantiken”. Viktigt där är också att termen har ett syskonbegrepp i ”1900”, som i mångt och mycket fungerar som dess särskiljande motsats. Hos Kittler är historien kort sagt organiserad i cesurer eller diskontinuiteter. Några sådana finner man emellertid inte i *Minne, jag, 1800*. Hennings studie handlar om en dikt från 1807–32, en memoar från 1834, en självbiografi från 1850–51 och en roman från 1892. Titelns term ”1800” förefaller därmed en smula missvisande. En mer rättvisande titel hade varit ”Minne, jag, 1800-tal”, eller ”Jaget och minnet under 1800-talet”. Ett annat aber med att titeln anspelar på en samtida teoretisk terräng är att detta oundvikligen utgör en signal och en positionering på ett fält där frågan om vad litteraturvetenskap är och hur litteraturhistoria ska skrivas står på spel. Men den avhandling Henning faktiskt skrivit är inget inlägg i den diskussionen och hans undersökning rymmer inga av de diskurs-

analytiska grepp som hans titel bäddar för. Varför då signalera detta, frågar man sig.

Nu kanske man kan invända att detta är att göra en höna av en fjäder – och varför skulle förresten en diskursanalytisk litteraturforskning få abonnera på en viss temporal terminologi? Det är sant att den något missvisande titeln inte är ett avgörande problem med Hennings arbete, men jag tar upp den för att greppet är belysande för ett genomgående drag i avhandlingen: Henning anspelar på nyare teorbildning men dessa anspelningar får inga konsekvenser för den analytiska praktiken, som i stället förblir det komparativa paradigmet inomlitterära jämförelser trogen.

Ett talande exempel på detta är frågan om minnet. Jag nämnde inledningsvis att minnets historiska förvandling omkring 1800 är en av handlingens premisser. Den är alltså inte föremål för undersökning utan tagen för given. Henning lutar sig här mot en rad idéhistoriska auktoriteter som Mary Carruthers, Georges Poulet, Aleida Assmann och, på litteraturens område, en helt färsk dansk studie om den romantiska ”erindringen” av Lis Møller. Dessa auktoriteter företräder samtidigt flera olika angreppssätt. Carruthers är filolog och medeltidshistoriker, Poulet, som hörde till den så kallade Geneveskolan, är fenomenolog, Assmann slutligen är anglist och kulturantropolog och hennes forskning har varit med och definierat fältet *cultural memory studies*. Min poäng med att nämna detta är att deras olika framställningar av minnets historia i Västerlandet vilar på olika teoretiska val och begreppsliggöranden. Samtidigt är det svårt att se att någon av dessa minnesforskares val har varit teoretiskt styrande för avhandlingen. Det aktualiserar en otydlighet i framställningen: om termen ”minne” inte teoretiseras blir det svårt att veta vad man letar efter i texterna. Är det föreställningen om minnet som undersöks eller är det minnet som erfarenhet, och så vidare? Men problemet är egentligen inte att Hennings faktiska analyser blir vaga, utan snarare att han inte tar chansen att låta sitt projekt nå sin fulla potential. Frågan om minnet är sedan en tid föremål för en livaktig forskning, inte minst på grund av nämnda Assmann, som analyserat det hon kallar ”den moderna tidsregimen”, cirka 1770–1980, men minnets aktualitet framgår också av Hans Ulrich Gumbrechts pamflett om ”the broad present”. Hennings avhandling kan ses som en del av detta intresse men problemet är att ”minnet” här förblir en rent inomlitterär fråga. Det faktum att det individuella minnet aktualiseras på

bred front i litteraturen omkring 1800 är ju ett kulturhistoriskt fenomen som kan analyseras på fler sätt än via litterära genrer. Det alla plötsligt minns är sin barndom, vilket antyder att en nya socialhistorisk faktor aktualiserats: den sociala maktstruktur som är kärnfamiljen. Här uppstår en intressant möjlighet att öppna litteraturen mot de kulturella praktiker som upprätthåller denna eller att rentav se den som del i ett system av sådana.

Ett annat exempel på samma dubbla gest (teoretisk framstöt, analytisk reträtt) gäller avhandlingstitelns tredje storhet: jaget. Henning skriver, med referens till en föreläsning av Irving Howe, på avhandlingens första rad att något händer med idén om jaget under 17- och 1800-talen. Denna händelse, att idén om jaget blir en betydande social faktor, är alltså en premis för resonemanget. Men frågan är då vad som avses med "jaget". Bortsett från att jaget i den litterära texten är ett grammatiskt fenomen, en *shifter* med Roman Jakobsons term, är jaget ett begrepp som låter sig förstås på många sätt. Redan Hennings egen referens, Irving Howe, anför hela tolv olika definitioner. Men det är egentligen lågt räknat. Åtminstone två av de författare som avhandlingen behandlar, var väl förtrogna med den tyska idealismens olika definitioner av jaget (Geijer skriver uttryckligen om jaget och icke-jaget i sina *Minnen*). Man kan därför med rätta resa fråga om avhandlingens eget jagbegrepp. Det diskuteras nämligen inte alls, om man bortser från referensen till Howe (som ju knappast är någon auktoritet på fältet). Man kan naturligtvis hävda att stipulativa definitioner är onödiga, att det ändå är i den analytiska praktiken som begreppen får sin betydelse. Men samtidigt är det väl få saker som diskuteras så mycket inom litteraturvetenskapen, och inte minst inom självframställningsfältet, som frågan om subjektet. Är subjektet autonomt eller är det tvärtom villkorat, eller någonting däremellan? Är litteraturen ett uttryck för en redan given subjektivitet eller är den själv en instans som producerar subjektivitet? Den diskussionen lyser här med sin frånvaro. Men samtidigt finns det antydningar. På sidan 16 i inledningen talas det plötsligt om "självframställande praktiker". Med tanke på att jaget hittills inte varit föremål för teoretisering så kommer den termen som en överraskning. Varför aktualiserar den, vad står den för? Jag reser frågan eftersom "praktik" vanligen signalerar en teoretisk position där jaget inte föregår (skriv)praktiken, utan tvärtom uppstår i och genom den. Om genre, som är ett viktigt begrepp för avhandlingen,

är en form som jaget kan välja att skriva in sig i, så är praktik ett begrepp som ger upphov till ett helt annan slags analys. I det förra fallet befinner vi oss inom en traditionell litteraturhistorisk diskurs, där autonomi eller åtminstone relativ autonomi tillerkänns författarsubjektet. I det senare fallet har vi att göra med en analys där denna subjektsteoretiska tradition problematiseras. Men Hennings komparativa analyser undviker naturligt nog en sådan problematisering. Att ett begrepp som "självframställande praktik" ändå kan leta sig in i texten blir då i mina ögon en följd av att "jaget" inte uttryckligen diskuteras eller teoretiseras.

Att det har sina sidor att inte teoretisera centrala begrepp är alltså uppenbart. Därmed inte sagt att jag efterlyser en viss teori (exempelvis den som förordar en analys av "självframställande praktiker"), jag menar bara att teoretiseringen som sådan skärper uppmärksamheten: den skapar och förtydligar ett analytiskt fokus. Vad Henning kunde ha vunnit genom att utveckla detta, menar jag, är i förlängningen en tydligare metod för att analysera sina självframställningar. Frågan är till exempel vad den i avhandlingen nästan helt frånvarande men inom självframställningsforskningen flitigt förekommande termen "identitet" kunde ha erbjudit. "For what is 'identity' but our power to control others' definitions of us?", skriver Joyce Carol Oates någonstans. Identitet har alltså att göra med de andra och därmed med offentlighet, om vem man är eller inte är i dess ögon. Jag tror att den kunde ha skärpt Hennings analys på ett intressant sätt.

Men det är inte bara begreppsbestämningarna eller begreppens produktivitet som kan diskuteras. En annan aspekt på analysens räckvidd har att göra med materialvalet. "Syftet med avhandlingen", skriver Henning, "är att frilägga några av de centrala mönster och typsituationer som karakteriserar jagets och minnets inbördes relation i ett antal litterära självframställningar under det svenska 1800-talet". Vidare påpekar han att urvalet har styrts av ambitionen att uppsöka så olikartade texter som möjligt, samt att identifiera en rad typer, men inte att skriva den självframställande litteraturens större historia. Den fråga man då genast vill resa är om de utvalda typerna också är typiska för seklets litteraturhistoria?

Henning framhåller att de analyserade texterna brukar framhållas som karakteristiska för "epokens" (men är 1800-talet en "epok"?), centrala strömningar. Jag kan då se en lucka vad det gäl-

ler epoken, nämligen den där vi återfinner Strindberg. Hade inte, och här citerar jag Henning, ”den ständigt självframställande Strindberg” varit en sällsynt tacksam gestalt i denna avhandling? Inte främst som typisk för sin egen epok, utan snarare betydelsefull för sin förmåga att ladda litteraturen med subjektivitet och finna nya vägar att omsätta subjektiviteten i litteratur? Hela den samtida nordiska autofiktiva eller självframställande litteraturen där Knausgård, Norén, Beck Nielsen, Rydberg och andra kortsluter gränsen mellan liv och litteratur kan ju sägas påbörjas hos honom. Att Henning tvekat inför att ge sig i lag med Strindberg kan man samtidigt förstå: det finns gränser för vad man mäktar famna i en doktorsavhandling. Men utelämnandet kan också förstås på ett annat plan: om Strindberg blandats in hade det onekligen blivit svårare att teckna den vackra parabel eller ”berättelse” som avhandlingen förmedlar vad det gäller minnets innebörder i självframställningarna: från tårdrypande minneskult omkring 1800 till idealiseringen av glömska och intighet omkring 1900.

Hittills har jag pekat på vissa problem med det Henning inte gör (men som han i lojalitet med sitt eget projekt kanske borde ha gjort). Men hur förhåller det sig då med det han *faktiskt* gör, det vill säga de analyser som utgör avhandlingen? Jag vill påstå att de utgör läsningens stora behållning. Henning är en skarpsynt läsare som har förmågan att utveckla intressanta argumentationer och han är dessutom en skribent som förmår välja sina ord bättre än de flesta. Samtidigt faller den problematik jag pekat på i det föregående likt en skugga in i de fyra analyskapitlen. Låt mig utveckla några aspekter av detta.

”Allt är förbi!” Så dramatiskt börjar Atterboms ”Minnes-runor”. Allt är förbi, det oundvikliga har skett, nu återstår bara att minnas hur det var. Avhandlingens första kapitel är en fallstudie i den typ av självframställning som uppstår när den enskilda individen åren omkring 1800 börjar skriva om sig själv. Efter Lockes inflytelserika *Essay Concerning Human Understanding* förvandlades det cartesianska diktumet *cogito ergo sum* enligt Assmann till ”jag minns, alltså finns jag”, och att minnas är också vad Atterbom gör i sin dikt, men han minns inte vad som helst utan sin barndom och sin familj. Det faktum att hans far och hans farbror har dött är det som först föranleder dikten, som är ett epitaforium eller en gravdikt, vilket självfallet märker den med en känsla av förlust. Emellertid är det inte

främst sorgens föremål som beskrivs utan snarare dess bärare. Vad som skildras är med andra ord den bitterljuva eller elegiska känsla som drabbar jaget vid erinringen av det förflyttna. Den handlar, med Atterboms ord, om ”en stor själs vemod över det oändligas försvinnande”. ”Allt är förbi!” är emellertid inte Atterboms ord utan en av personernas i Kellgrens dikt ”Sigvard och Hilma”, som poeten inledningsvis citerar. Detta citat föranleder en omfattande undersökning av relationen mellan dikterna.

På många sätt är det en föredömlig retoriskt orienterad analys av relationen mellan ”Minnes-Runor” och ”Sigvard och Hilma”. Jag misstänker att den inspirerats av den Horace Engdahl som lärde oss att hela den svenska romantiken, på textplanet åtminstone, springer fram ur Kellgrens ”Den nya skapelsen”. Henning menar att Kellgren anger ett retoriskt paradigms för hur minnet kan skrivas i elegins tecken. Men till skillnad från Kellgren skriver Atterbom en självframställning. Här undrar man om inte detta borde tillmätas större betydelse för analysen än vad Schlegel och andra tänkte om elegin. Litteraturens offentlighet är trots allt en viktig variabel i avhandlingens upplägg: litteraturens utformning påverkas av den offentliga miljön där den produceras och konsumeras. ”Minnes-Runor” skrevs om i fyra olika versioner vid fyra olika tidpunkter och i fyra olika miljöer. Därför kan man också fråga sig om vad de olika offentligheter som dikten hänger samman med betyder för dess utformning, och inte minst då för självframställningen, men här har Henning inte mycket att säga.

På samma sätt kan man fråga sig vad en tydligare teoretisering av minnesbegreppet skulle ha medfört. En viktig slutsats hos Henning är att det föreligger stora skillnader mellan den tidiga och den sena versionen av dikten. Ur ett sentida perspektiv framstår de tidiga versionerna, där självframställningen idealiseras på estetiska grunder, närmast som en fiktion, medan den sena, detaljskarpa versionen ter sig som en betydligt mer autentisk självframställning. Detaljen har som alltid en autenticitetseffekt. Men kan man tala om minnet som konstruktion hos Atterbom? Vad betyder det i så fall för självframställningen? Frågorna uppstår oundvikligen men blir aldrig föremål för diskussion. I den komparativa litteraturhistorien behövs heller ingen sådan då det litterära klimatets omsvängning från romantik till begynnande realism tänks besvara alla frågor.

En parallell till denna problematik finner man i analysen av den samtidiga idealiseringen och eroti-

seringen av modern i ”Minnes-runor” samt i passager hos Hedborn och Franzén. Här markerar Henning distans till tidigare forskning (Otto Fischer), men menar samtidigt att ”denna romantiska föreställningsvärld motsvarar strukturer på ett samhällsligt plan”. Närmare bestämt framhåller han att ”fixeringen vid modern även [måste] förstås mot bakgrund av en generell genuskodning och sexualisering av barndomens landskap”. Det är inte svårt att hitta stöd för detta när samtida lärda talar om ”[f]amiljen som statens oförstörbara livsprincip” (Geijer). Kruket är bara att dessa utsagor får liten eller ingen betydelse för analysen. Frågan om varför alla minns sin mor i ett tvetydigt erotiskt sken (eller varför alla plötsligt vill minnas sin mor över huvud taget) växlas snart över i inomlitterära frågor om den romantiska repertoaren. Den frånvarande teoretiseringen av subjektet (och ”familjen”) går här i dagen, men endast som en kortare skälving i den komparativa arbetsgången.

Liksom Atterboms ”Minnes-runor” är Geijers *Minnen* en text som redan i sin titel pekar ut avhandlingens ämne. Här rör det sig emellertid inte om en dikt utan om – ja vad? Kanske ett *quodlibet* – ett vad som helst, ett fritt stycke, i 1700-talets terminologi. *Minnen* består av två partier resebrev från resor till England respektive Tyskland. Däremellan finns ett sammanbindande parti som egentligen tycks vara bokens inledning, och inledningen i sin tur består av ett självbiografiskt utkast, som dock har tycke av både dagboksanteckning och memoar.

Även om *Minnen* likt romantiska minnen börjar i sorgens modus, med att författaren nyss lämnat ett hem där hufvudern ligger på bår, så blir det inte fråga om några bitterljuva hägkomster; dess minnesarbete är inte elegiskt bestämt. Vad vi möter här är helt enkelt ett annorlunda sätt att framställa både minnet och jaget. Hennings poäng är, något hårdtaget, att vi snarare bör läsa Geijer som en Montaigne än en Rousseau (även om man då hellre tänker på Montaignes reseberättelse från Schweiz och Italien än hans essäer). Geijer skriver ju: ”Jag skriver ingen levernesbeskrivning. Ändamålet med denna skrift är att låta pennan löpa, till förströelse osv.” Samtidigt kan man notera att Henning flera gånger aktualiserar frågan om bekännelsen, vilket förstås får oss att tänka på den rousseauanska självframställningstypen. Bekännelse är alltid förbundet med offentliggörande, och offentlighetsperspektivet är som sagt viktigt. Henning citerar både Geijers författarkollega Törneros och hans gamle

vän, statsmannen Järta, som på olika sätt vill censurera honom, då de menar att han blottar något som inte hör hemma i offentligheten. Här kunde analysen ha kommit längre om man förbundet de frågorna med varandra: blottandet och bekännandet. Bekännelsen aktualiserar inte bara den rousseauanska självframställningsproblematiken utan också Foucaults bekanta tes om att bekännelsen i Västerlandet blivit det oundvikliga sättet att producera identitet. Vi bekänner för att visa vilka vi är, för ett bli sedda, för att erkännas som subjekt. Detta är poänger som Henning kunnat göra utifrån sitt material men återigen är den frånvarande teoretiseringen (denna gång av jaget) ett problem: den hindrar analysen från att löpa linan ut.

Henning anmärker i Geijerkapitlet att författaren är en celebritet – eller kändis som vi säger idag. Även skådespelaren Henriette Widerberg var en sådan i sin samtid. Henning bygger här vidare på Ingeborg Nordin Hennels och Lisbeth Larssons Widerberg-undersökningar, men flyttar fokus till självframställningens minnesproblematik. Han framhåller här att ”boken i sig kan förstås som ett framträdande på den litterära offentlighetens scen”. Men, kan man invända, har Widerberg verkligen tillgång till denna via sin bok, givet sin tvetydiga ställning som ”offentlig kvinna”? Och kan man alls tala om *en* litterär offentlighet? Finns det inte flera litterära offentligheter i Sverige vid denna tid? Apropå det senare för Hennings egen undersökning honom till Widerbergs lokala utgivning av sin bok i Gävle, det vill säga en offentlighet långt bortom huvudstadens kulturliv. Sådana intressanta iakttagelser förbinds dock inte med senare tids mediehistoriska offentlighetsforskning. Man slås också av den tämligen snåla diskussionen av offentlighetsteori. Arne Melbergs studie *Realitet och utopi* från 1978 återopas och Åsa Arpings ”*Hvad gör väl namnet?*” från 2013 finns med, men sedan inte så mycket mer. Det kan te sig lite märkligt i en studie där offentlighet är ett centralt begrepp.

I avhandlingens sista kapitel behandlas författaren som i dag nog för de flesta mest är känd för raden ”jag längtar stenarna där barn jag lekt”. Heidenstam är, liksom en gång romantikerna, besatt av barndomen. Ändå är det inte minnet utan glömskan som detta kapitel tematiserar. Det ska sägas att Hennings omläsning av *Hans Alienus*, som alltså bygger på jämförelser med den från Baudelaire utgående ”smaken för intet”, är mycket övertygande. Bilden

av Heidenstam som det sentimentala barndomsminnets författare får sig en avgörande törn och i stället framträder författaren som minnesförlostens förkunnare i svensk litteratur.

Men i samma ögonblick man är beredd att tillskriva Henning en litteraturhistorisk upptäckt påminner man sig att hans egentliga undersökningsobjekt inte är romaner utan självframställningar. Att *Hans Alienus* ska analyseras som en självframställning är dock långt ifrån givet, och det är Henning förstås medveten om. Hans definition av självframställning är också avsiktligt bred; den ”innefattar alla former av självrefererande skrivande där det egna jaget, mer eller mindre explicit, utgör ett bärande tema”. Henning drar följaktligen inte någon gräns mellan fiktion och icke-fiktion i sitt urval, något som han söker stöd för i Arne Melbergs studie *Självskrivet*, där självframställningen enligt hans definition ”försöker slingra sig ur alla dessa antingen-eller för att istället pröva både-och”. Det låter vackert, men frågan är om argumentet verkligen stödjer Hennings sak. Att påstå att självframställningar lånar drag av fiktionslitteraturen och att fiktionslitteraturen lånar drag av självframställningar är något annat än att påstå att *Hans Alienus* kan jämföras med texter som *Minnes-runor*, *Minnen* eller *En skådespelerskas minnen*. För i *Hans Alienus* fall måste man nog säga att författarjaget inte ens är ett ”mindre explicit tema”. Det är inte explicit över huvud taget.

Anledningen till att man inte bör jämföra nämnda texter är att såväl författarna som deras läsare uppfattade att författarna trädde fram offentligt med dessa verk – de satte något på spel, oavsett hur mycket lögn eller sanning texterna innehöll, nämligen bilden av dem själva, såsom den framträdde i läsarnas ögon. Jag menar alltså att man måste ta hänsyn till offentlighetsperspektivet – något som Henning gör i andra kapitel men talande nog inte i detta. ”Hvad gör väl namnet?” löd frågan i Arpings studie om den litterära offentligheten vid seklets mitt, och den visar att namnet gör ganska mycket. Strindberg kallade sig själv Johan men lät publiken förstå att denne Johan är hans pseudonym. Men har Hans Alienus karaktären av pseudonym? Heidenstam må ha i slutänden skrivit om sig själv (vilket Henning påpekar med stöd i efterlämnade brev) men han kallade sig Hans Alienus och lät inte publiken förstå att denne Hans var identisk men honom själv. Därmed satte han heller inte bilden av sig själv – sin egen identitet – på spel genom publiceringen av romanen. Jag menar

att det är en avgörande invändning mot att se *Hans Alienus* som en självframställning.

Ovan framhöll jag att Peter Hennings studie *Minne, jag, 1800* har allt det man kan önska sig av en modern avhandling i litteraturvetenskap. Men jag påpekade också att den avgörande frågan är vad den gör med allt det som den har. När det avslutningsvis är dags att besvara den frågan så menar jag, för att säga det mycket kort, att den inte gör så mycket som man kunde önska, men att det som faktiskt görs samtidigt räcker långt. Låt mig förtydliga detta.

För den som framgent vill veta något om 1800-talets svenska självframställningar kommer *Minne, jag, 1800* att vid sidan av Haettner Aurelius nämnda studie vara ett oundgängligt arbete. Hennings syfte, ”att frilägga några av de centrala mönster och typsituationer som karaktäriserar jagets och minnets inbördes relation i ett antal litterära självframställningar under det svenska 1800-talet”, uppnås med råge. Samtidigt så menar jag att avhandlingen inte tar tillvara hela den potential som ryms i dess problemorienterade konstruktion. Skälet till att så inte är fallet är att den undviker att (tillräckligt) teoretisera centrala begrepp och frågeställningar – främst då de som rör minne, jag och självframställning. Jag efterlyser alltså inte en särskild teoribildning, utan ett bruk av teori som ett sätt att problematisera det givna och rikta om uppmärksamheten, vilket i sin tur för med sig vissa analytiska grepp. När detta inte sker rycker tidigare forskning oundvikligen i centrum: det är alltså inte en slump att författaren i inledningen framhåller betydelsen av det tidiga 1900-talets forskning eller att han, som han skriver, ”funnit mig mer benägen att utveckla och omkoppla, snarare än regelrätt kritisera dess insatser och rön.” Med andra ord tvingas Henning ofta skriva vidare på tidigare forskning. Det närsynta författarskapsstudium, som hemsökt svensk litteraturvetenskap, och som avhandlingen genom sitt stora grepp föreföll undvika, återvänder därmed bakvägen. Min poäng är emellertid inte att komparativismen, som det ju handlar om här, skulle vara något daterat som måste drivas ut ur ämnet för gott; tvärtom finns det ju idag ett förnyat intresse för *comparative literature* inom litteraturvetenskapen. Jag menar i stället att Henning genom detta val avhånt sig intressanta metodologiska möjligheter att realisera sitt eget kunskapsintresse, det vill säga att den kunde ha nått längre i sin analys av jaget och minnet i 1800-talets självframställningar

än vad som är möjligt med det komparativa greppet. Det är alltså i denna bestämda mening som avhandlingen gör för lite med allt det som den har.

Men jag nämnde också att det som avhandlingen gör räcker långt – ja, rent av mycket långt. Den famnar över fyra författarskap varav åtminstone två hör till några av de mest omskrivna i svensk litteraturvetenskap. Med andra ord är det ett ovanligt omfattande stoff som Henning tagit sig an, och man kan inte annat än beundra hans förmåga att ro iland den svåra uppgiften. Inom det komparativa perspektivets ramar ger han dessutom prov på en imponerande kapacitet att uppfatta och genomföra produktiva kopplingar. På de individuella författarskapsstudiernas nivå vill jag särskilt framhålla slutkapitlets analys av glömskan, som, såsom jag ser det, förnyar förståelsen av Heidenstam. I detta kapitel, liksom i Atterbomkapitlet, framträder därtill Peter Henning som en ovanligt skarp och insiktsfull lyrikläsare, vars analytiska förmåga bara överträffas av hans bländande formuleringskonst. Peter Hennings doktorsavhandling *Minne, jag, 1800. Litterär självframställning hos Atterbom, Geijer, Widerberg och Heidenstam* blir därmed framför allt ett lysande litteraturhistoriskt lärdomsprov.

Thomas Götselius

Elisabeth Hjorth, *Förtvylade läsningar. Litteratur som motstånd och läsning som etik*. Glänta. Göteborg 2015.

Det är inte alltid avhandlingar inom humaniora skrivs i direkt respons på sin samtid men i flera avseende framstår Elisabeths Hjorths *Förtvylade läsningar. Litteratur som motstånd och läsning som etik* som en markering mot en samhällsordning som fick sina tydliga konturer i och med nyliberalismens genomslag i Europa för några decennier sedan. Hjorth baserar sin studie i läsningens etik på fyra samtida romaner som alla är publicerade under första hälften av 2000-talet: Annika Korpis *Hevonen Häst* (2003), Daniel Sjölin's *Personliga pronomen. En melodram* (2004), Sara Stridsbergs *Drömfakulteten. Tillägg till sexualteorin* (2006) och Jonas Hassen Khemiris *Montecore. En unik tiger* (2006). Författarna, liksom avhandlingsförfattaren själv, är födda på 1970-talet och kan sägas tillhöra en generation som växt upp med den ekonomiska kris som i grunden kom att förändra den så kallade svenska modellen, inte minst i form

av en ständigt ökande främlingsfientlighet och social segregering. Två av romanerna, *Montecore* och *Personliga pronomen* kan till stora delar uppfattas som direkta vittnesbörd om den här övergångsperioden, från den svenska modellen till den nyliberala ordningen. De två andra, *Drömfakulteten* och *Hevonen Häst*, förhåller sig på ett mer indirekt sätt till sin samtid men har den som given kontext och bakgrund. Som Hjorth själv skriver presenterar de valda romanerna "ett stycke samtidshistoria" (9).

Det är likväl inte enbart materialet och tidsperioden som gör den här studien till ett intressant svar på en dominerande politisk diskurs. I avhandlingen utförs en läsning som har till syfte att dels undersöka hur de fyra romanerna gestaltar den samhälleliga hegemonin och motståndet mot den, dels att komma fram till om och hur själva läsningen kan fungera som ett etiskt imperativ för politisk agens.

Den etiska läsningen, som så att säga är både avhandlingens metod och resultat, drivs av "ett engagemang i de villkor som lidande och orättvisa utgör" (12), och Hjorth finner bland annat inspiration för sin etiska hållning hos den relativt okände ryske filosofen Lev Sjestov, som var verksam under 1900-talets första hälft, men som har översatts till svenska under 1990-talet. Hos Sjestov finner Hjorth en grund för en etik som inte är förnuftsbasead utan istället utgår från en erfarenhet av förtvivlan "som gör sorg till utgångspunkt för tänkande om etik" (13). Det handlar inte enbart, om alls, om ett sorgearbete med lycklig utgång utan mer om en ökad förståelse för etikens tragiska grundstruktur. Det tragiska syftar här på uppfattningen att det finns en dubbelbindning inskriven i etiken, att det rätta alltid delar rum med det orätta, vilket föder ett tvivel på och ett kritiskt reflekterande över det etiska agerandets möjlighet. Tankegången hämtar stöd hos Derrida men framför allt hos Spivak som överfört den psykologiska termen *doublebind* till ett explicit tänkande kring etik, politik och rättvisa.

Hjorths studie har alltså rötter i en poststrukturalistisk strömning som ofta betonat läsningens och läsarens betydelse. Det har dock hänt en del sedan Barthes och Derrida skrev sina avgörande texter, och samtidigheten i Hjorths avhandling betonas även av att den utgör en del av den etiska och politiska vändning som skett inom humaniora under de senare decennierna. Inledningens titel pekar på denna vändning: "Att läsa världen och att leva det lästa". På ett mer konkret sätt än hos poststruktural